

В.І. Копитко, д-р екон. наук, професор
Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна

О.В. Копитко, канд. екон. наук
Львівський коледж транспортної інфраструктури
Дніпропетровського національного університету залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ АПК РЕГІОНУ

Розглянуто можливість інституційного підходу до питань соціально-економічного розвитку аграрного сектора АПК регіону, що дає можливість забезпечити формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити сприятливі умови для розвитку сільських територій і стає особливо складною в період радикальних реформ. Дослідження інституційних аспектів та інституційних перетворень в аграрному секторі регіонального АПК передбачає розгляд цього сектора як економічної системи. Кінцева мета інституційних перетворень сільського господарства регіону полягає в максимізації економічної ефективності аграрного виробництва і, як результат, в підвищенні його конкурентоспроможності та поліпшення розвитку соціальної сфери на селі. Державне регулювання при умові врахування особливостей розвитку регіональної інституційної системи сільського господарства, стратегією якої є консолідація жителів і мотивація їх на спільну системну роботу зі створення в сільському регіоні привабливого для бізнесу розширеного відтворення у виробництві, забезпечить не тільки зростання аграрного виробництва, а й збереження духовно-культурних цінностей та поліпшення умов життя сільського населення.

Ключові слова: аграрний сектор АПК регіону, інституційні перетворення, регіональна інституційна система, ефективності аграрного виробництва, державне регулювання АПК регіону.

Постановка проблеми. Подальший розвиток аграрного сектору регіону вимагає оцінити варіанти розвитку в залежності від проведеної регіональної аграрної політики, щодо формування та використання ресурсного потенціалу та від змін у зовнішньому середовищі. Формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити нормальні умови для розвитку сільських територій, є не простою проблемою для будь-якої країни і її регіонів і стає особливо складною в період радикальних реформ. Тому важливим є дотримання єдності основних принципів регіональної аграрної політики, враховуючи при її реалізації зональні і територіальні особливості. Таку можливість надає інституційний підхід до питань соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. В зв'язку з цим вивчення зазначених проблем стає більш актуальним і висувається на перші позиції за своєю важливістю в сфері досліджень в аграрному секторі АПК регіону.

Аналіз останніх досліджень. Наукові дослідження і вирішення проблем інституційних перетворень в економіці вітчизняного аграрного сектору АПК та вирішення ключових проблем села представляють праці таких вчених, як Андрійчук В.Г. [10], Балакірєва О.М. [11], Губені Ю.Е. [12], Заскалкіна О.М. [3], Малік М.Й. [1], Осташко Т.О. [4], Саблук П.Т. [13], Шпикуляк О.Г. [14] та ін. Проте, створений науково-методологічний потенціал не дає підстав обґрунтувати пріоритетні напрямки інституційних перетворень сільського господарства в специфічних умовах регіону і вироблення практичних рекомендацій по їх реалізації, що вимагає подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Оцінити стан в агропромисловому комплексі (АПК) інституційного середовища з точки зору його відповідності завданням підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору регіону, поліпшення в цілому соціально-трудової ситуації в АПК та визначити шляхи підвищення ефективності інституційної системи сільського господарства направленої на вирішення економічних і соціально-трудових проблем сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Зародження і розвиток інституціоналізму як напряму загальної економічної теорії було об'єктивно зумовлене розвитком продуктивних сил та виробничих відносин, поділом суспільної праці і як результат розвитком внутрішньогалузевої і міжгалузевої кооперації виробників аграрної продукції, переробних галузей та системи постачання. Під інституційними перетвореннями в

аграрному секторі економіки розуміємо спосіб зняття протиріч між вимогами ринку та логікою поведінки суб'єктів господарювання, що полягає у здійсненні організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових та технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємств, зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню економіки, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва [1, с. 10]. Це, в свою чергу, призводить до інтеграції виробництва, появи в Україні та її регіонах не тільки малих та середніх підприємств, але й великих компаній, і не тільки національного, а й транснаціонального масштабу, монополізації ринку, розвитку і ускладнення внутрішньогалузевих і міжгалузевих зв'язків і відносин.

Частка виробництва продукції сільського господарства основними категоріями господарств в Україні у 2016 р. становили сільськогосподарські підприємства 57,0 %, господарства населення 43,0 %, за регіонами сільськогосподарські підприємства виробили більше 50 % Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, а Чернігівська та Черкаська відповідно 70,2, 75,9 %. Однак, Волинська, Львівська, Рівненська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області частка господарства населення складає відповідно 60,8, 64,1, 66,4, 68,8, 78,6, 91,0 відсотків [2, с.56].

Аналізуючи вище дані показують, що реформи здійснювалися у відсутності чіткого бачення нового структурного вигляду сільського господарства. В результаті на вже наявні базові проблеми неефективності старої системи господарювання наклалися нові дисбаланси і диспропорції. У реальній економіці це проявилось в нерівномірності трансформаційних змін в різних областях діяльності аграрних товаровиробників, нераціональність внутрішньогалузевих пропорцій і обмеження можливостей структурного маневру по перерозподілу ресурсів, руйнування виробничого потенціалу і зменшення товарного виробництва з галузі у всіх регіонах України порівняно з 1990-91 роками. Ці проблеми на регіональному рівні повинні вирішувати місцеві органи самоврядування.

Сучасні трансформації в аграрній сфері України є результатом багаторічної інституціональної трансформації, у якій можна виокремити такі етапи:

1. Формування ринкового інституціонального середовища в аграрному секторі економіки (1990–1999 рр.);

2. Становлення нових форм інституціонального середовища в аграрному секторі економіки (2000–2007 рр.).

3. Створення умов довгострокового розвитку інституціонального середовища в аграрному секторі економіки (2008–2015 рр.).

4. Інтеграція інституціонального середовища в аграрному секторі економіки у міжнародний простір, зокрема європейський (починаючи з 2016 р.) [3, с.2].

З поширенням агрохолдингів, орієнтованих на експорт сільськогосподарської продукції, пов'язана ще одна особливість аграрного ринку України – нерівномірність формування і розвитку інститутів і організацій інфраструктури аграрного ринку. Цілком закономірно, що в умовах диктату трейдерів і відсутності або неефективності державного регулювання ринку розвиваються переважно інфраструктурні елементи, пов'язані з експортом продукції. Але не менш важливим є розвиток інфраструктури, що забезпечує вихід рядового товаровиробника – фермера, сільгоспідприємства, селянського господарства на ринок. Біржі, агроторгові дома і збутові кооперативи поки що не змогли зайняти більш-менш помітного місця на цьому конкурентному ринку. Їхнє місце займають переважно або посередники, або регіональні представництва експортних компаній. Нерівномірний розвиток інфраструктури аграрного ринку зумовлює низьку ефективність аграрного ринку [4,с.124]. Втім, процес формування і розвитку формальних і неформальних ринкових інститутів триває, і в рамках цього процесу вдосконалюються механізми державного регулювання аграрного ринку, спрямовані на підвищення його результативності[4,с.126]..

Отже, інституції сільського господарства в регіоні представляють сукупність виробників сільськогосподарської продукції (II сфера АПК), формальні і неформальні правила і норми, якими вони керуються, організовуючи власне виробництво, і взаємодіючи, з підприємствами I і III сфер АПК, органами державного управління, інвесторами.

Інституційні перетворення сільського господарства сприяють приведенню діючих інститутів сільського господарства у відповідність з поставленими завданнями щодо підвищення його економічної ефективності і поліпшенню соціальної та трудової ситуації на селі. Системний підхід до інституційних перетворень в сільському господарстві регіонального АПК полягає в розгляді сільського господарства як економічної системи. В контексті уявлення про сутність економічної системи як економічної категорії. Регіональна інституційна система

сільського господарства - сільські виробники регіонального АПК, їх регіональні і зовнішні партнери та інвестори, регіональні органи державного управління, зв'язку та відносини яких обумовлені прийнятими двосторонніми та багатосторонніми зобов'язаннями, іншими формальними, а також неформальними правилами і нормами.

У лютому 2018 р. Кабінет міністрів схвалив програми підтримки аграрного сектору за ключовими напрямками у рамках державного бюджету на 2018 р. Йдеться про розподіл 6,3 мільярда гривень – саме такою є сума державної підтримки на цей рік: розвиток тваринництва – 4 мільярди, розвиток фермерських господарств – один мільярд, решту на здійснення фінансової підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочарського та плодово-ягідного напрямів діяльності для придбання обладнання зі зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, часткову компенсацію вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва та ін. [5].

Якщо взяти доступність до кредитів, то кредитні кошти в Україні надавалися переважно великим агрохолдингам з метою фінансування потреб в авансованому капіталі і поліпшення логістичної інфраструктури. Так, в 2015 р. українські агрохолдинги змогли залучити від Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) інвестиції на суму \$ 315 млн, всупереч нестабільній економічній і політичній ситуацій в Україні і лише 25 млн грн держава видала у вигляді кредитів фермерським господарствам [6].

Інституційні зміни пов'язані також із збільшенням експорту. Так, Найбільше української продукції АПК і харчової промисловості купили ЄС – 5,6 млрд дол, Індія – 2 млрд дол, Єгипет – 1,3 млрд дол. І Китай – 1 млрд дол., Експорт сільськогосподарської продукції та товарів харчової промисловості з України в 2017 р. виріс на 16,2 % в порівнянні з 2016 р. – до 17,8 млрд дол. [7]. За підсумками 2017 р., українські аграрії поставили на зовнішні ринки 17,6 тис. тонн картоплі, що в 3,5 разів більше, ніж в 2016 р. У грошовому вираженні сума експорту склала \$ 3,44 млрд. Найбільшими покупцями української картоплі були Білорусь (10,5 тис. тонн на \$ 2,6 млрд), Молдова (4 тис. тонн на \$ 0,5 млрд) і Азербайджан (2,5 тис. тонн на \$ 242 тис.) [8]. Експорт зернових в 2017 р. на зовнішні ринки склав 41,8 млн т, що в 3 рази перевищує показники 2010 р. і на 4 % більше, ніж в 2016 р. в 2017 р. був досягнутий рекордний обсяг зарубіжних поставок кукурудзи – 19,4 млн т, що на 12,2 % більше показників 2016 р. і в 4,8 рази перевищує результати 2010 р., тобто Україна збільшила експорт

зернових в три рази [9].

Масштабна трансформація сільського господарства, що почалася в 90-х рр. ХХ ст. і що означає введення нових форм і видів економічних відносин, формування нових структурних одиниць і моделей управління, була пов'язана з переходом до ринкової системи господарювання. Однак спрощене розуміння сутності ринкових реформ і економічної лібералізації не забезпечила реального переходу до стійкої аграрної системи. Щоб забезпечити підтримку фермерських та селянських товаровиробників в регіонах слід враховувати їх регіональні особливості розвитку.

Так, у більшості розвинених країн світу особливо малим формам на селі на допомогу приходять сільськогосподарські консультанти (дорадчі служби), які допомагають у прийнятті управлінських рішень різного характеру. В Україні потреба в консультаціях, особливо на регіональному рівні, на порядок вище у зв'язку з нерозвиненістю інформаційних технологій в сільськогосподарському виробництві, браком кваліфікованих кадрів, надійних джерел інформації, низькою якістю зв'язку і ряду інших проблем.

Це позитивно вплине і на розвиток сільських територій. Як приклад ключовими проблеми розвитку сільських територій Львівщини є [7, с.73-74]:

- низький рівень матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, високий ступінь зносу основних засобів;

- рівень оплати праці в сільському господарстві один із найнижчих в економіці країни;

- значна концентрація виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (картоплі, овочів, молока, м'яса ВРХ) у господарствах населення, які є менш фінансово спроможними порівняно з великими підприємствами, а, отже, нездатні забезпечити високу якість та конкурентоспроможність виробленої продукції;

- поступове скорочення обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, передусім у секторі тваринництва;

- незадовільний стан інфраструктурного забезпечення сільських територій, що проявляється у критичному стані доріг, відсутності систем водопостачання та водовідведення, низькому рівні забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури.

Кінцева мета заснованих на системному підході інституційних перетворень сільського господарства полягає в максимізації економічної

ефективності аграрного виробництва і, як результат, в підвищенні його конкурентоспроможності та поліпшення соціальної сфери на селі. Державне регулювання у необхідній умові успішного її вирішення є врахування особливостей регіональної інституційної системи сільського господарства, стратегія якої є консолідація жителів і мотивація їх на спільну системну роботу зі створення в сільському регіоні привабливого для бізнесу розширеного відтворення, що забезпечить збереження і примноження духовно-культурних цінностей і поліпшення умов життя сільського населення.

Висновки. Дослідження інституціональних аспектів полягає у системному підході до інституційних перетворень в аграрному секторі регіонального АПК полягає в розгляді цього сектору як економічної системи. Регіональна інституційна система сільського господарства - сільські виробники регіонального АПК, їх регіональні і зовнішні партнери та інвестори, регіональні органи державного управління, зв'язку та відносини яких обумовлені прийнятими двосторонніми та багатосторонніми зобов'язаннями, іншими формальними, а також неформальними правилами і нормами. Враховуючи регіональні особливості функціонування аграрного сектора, інституційні перетворення сільського господарства полягають у приведення діючих інститутів сільського господарства у відповідність з поставленими завданнями в різних регіонах, щодо підвищення його економічної ефективності та поліпшенню соціально-трудова ситуації на селі, що вимагає державного регулювання, як на регіональному та державному рівнях.

Бібліографічний список: 1. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139. 2. Сільське господарство 2016 України (Статистичний збірник) // Державна служба статистики України. – К.: 2017, 246 с. 3. Заскалкіна О.М. Державне регулювання інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки України(Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку) / Теорія та практика державного управління 1 (52) / 2016. – С. 1-7. Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-1/doc/2/09.pdf>. 4. Осташко Т.О. Структурно-інституціональний аналіз аграрного ринку України // Режим доступу: http://eip.org.ua/docs/EP_04_3_115_uk.pdf (Економічний простір) 5. Кабмін style: дотації для аграріїв в "ручному режимі" // Режим доступу:

ww.epravda.com.uaw/columns/2018/02/16/634168/ 6. В українські агрохолдинги було інвестовано \$315 млн // Режим доступу: <http://agronews.ua/node/68823/> 7. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року // ЛОР та ЛОДА, 2016. – 88 с. 8. ЄС став основним споживачем українського аграрного експорту // Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3053856/es_stal_osnovnym_potrebitelem_ukrainskogo_agrarnogo_eksporta. 8. Україна за рік збільшила експорт картоплі в 3,5 рази// Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3054174/ukraina_za_god_uvelichila_eksport_kartofelya_v_35_raza. 9. Україна збільшила експорт зернових в три рази// Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3054877/ukraina_uvelichila_eksport_zernovyh_v_tri_raza. 10. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-15. 11. Балакірева О.М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 7-24. 12. Губені Ю.Е. Підприємництво / Ю.Е. Губені. – Львів: НВФ «Українські технології», 2012. – 592 с. 13. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 1997. – 304 с. 14. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 480 с.

Копытко В.И. Институциональные преобразования как важный фактор в аграрном секторе апк региона. Рассмотрена возможность институционального подхода к вопросам социально-экономического развития аграрного сектора АПК региона, что позволяет способствовать формированию высокоэффективной аграрной системы, призванной обеспечить продовольственную безопасность и создать благоприятные условия для развития сельских территорий, что становится особенно сложной в период радикальных реформ. Исследование институциональных преобразований в аграрном секторе регионального АПК предусматривает рассмотрение этого сектора как экономической системы. Конечная цель институциональных преобразований сельского хозяйства региона заключается в максимизации экономической эффективности аграрного производства и, как результат, в повышении его конкурентоспособности и улучшения функционирования социальной сферы на селе. Государственное регулирование при условии учета

особенностей региональной институциональной системы сельского хозяйства, стратегия которой является консолидация жителей и мотивация их на совместную системную работу по созданию в сельском регионе привлекательного для бизнеса расширенного воспроизводства, обеспечит не только рост аграрного производства, но и сохранение духовно-культурных ценностей и улучшение условий жизни сельского населения.

Ключевые слова: аграрный сектор АПК региона, институциональные преобразования, региональная институциональная система, эффективности аграрного производства, государственное регулирование АПК региона.

Копытко V. Institutional transformation as an important factor in the agrarian sector of regional agribusiness. The possibility of an institutional approach to the issues of socio-economic development of agrarian sector of agro-industrial complex of the region is considered, which enables to ensure the formation of a highly efficient agrarian system, which is intended to provide food security and create favorable conditions for the development of rural areas, which becomes especially difficult during the period of radical reforms. Investigation of institutional aspects to institutional reforms in the agrarian sector of the regional agroindustrial complex implies consideration of this sector as an economic system. The ultimate goal of the institutional reforms of agriculture in the region is to maximize the economic efficiency of agrarian production and, as a result, to increase its competitiveness and improve the social sphere in the countryside. The state regulation, taking into account the peculiarities of the regional institutional system of agriculture, whose strategy is to consolidate the inhabitants and motivate them to work together on systematic work to create an expanded reproduction attractive for business in the rural region, which will ensure not only the growth of agrarian production but also the preservation of spiritual and cultural values. and improving the living conditions of the rural population.

Keywords: agrarian sector of agrarian and industrial complex of the region, institutional transformation, regional institutional system, agricultural production efficiency, state regulation of agro-industrial complex of the region.

Стаття надійшла до редакції: 15.02.2018 р.